

Samenvatting

In dit rapport worden de resultaten gepresenteerd van een studie naar de onderzoeksliteratuur over islamitische en extreem-rechtse radicalisering in Nederland. Deze twee vormen van radicalisering worden door de overheid momenteel als het meest bedreigend beschouwd.

Het doel van de studie is een vergelijkend overzicht te bieden van de belangrijkste inzichten uit de literatuur over beide vormen van radicalisering, en op basis hiervan zowel aanknopingspunten te bieden voor te voeren beleid op dit terrein als aan te geven hoe niet of onvolledig beantwoorde onderzoeksvragen kunnen worden beantwoord in vervolgonderzoek.

Het onderzoek is gericht op het beantwoorden van de volgende hoofdvragen:

1. Wat is het gedachtegoed van de radicale islam en extreem-rechts in Nederland, hoe organiseren zij zich, aan welke kenmerken voldoen de aanhangers, tot welke extreme gedragingen gaan zij over en hoe verhouden zij zich tot de omgeving?
2. Welke voorwaarden verklaren waarom mensen radicaal worden en aansluiting zoeken bij de radicale islam en extreem-rechts?
3. Hoe komt men in contact met de radicale islam en extreem-rechts en wat vormt de aantrekkingskracht van deze bewegingen?
4. Hoe verlopen processen van radicalisering binnen de radicale islam en extreem-rechts?
5. Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de radicale islam en extreem-rechts in Nederland met betrekking tot de bovenstaande vragen?
6. Welke aanknopingspunten volgen uit de vergelijkende analyse van de radicale islam en extreem-rechts in Nederland voor mogelijk te voeren beleid ten aanzien van beide stromingen?
7. Hoe kunnen de niet of onvolledig beantwoorde onderzoeksvragen worden beantwoord in vervolgonderzoek?

Het literatuuronderzoek bestond uit de volgende stappen: (a) inventarisatie van de relevante literatuur en lopend onderzoek; (b) selectie van de literatuur voor de nadere analyse; (c) analyse van de literatuurselectie per beweging; (d) vergelijkende analyse van inzichten over beide bewegingen; (e) rapportage. De gebruikte selectiecriteria voor de literatuur zijn: relevant voor de beantwoording

van de onderzoeksvragen, van recente datum (21ste eeuw) en gebaseerd op empirisch onderzoek. Uiteindelijk bleek maar weinig literatuur aan deze eisen te voldoen. Daarom is in de loop van het onderzoek besloten ook enkele oudere studies over extreem-rechts mee te nemen, evenals enige buitenlandse studies over beide vormen van radicalisme.

Islamitisch en extreem-rechts radicalisme

In hoofdstukken 3 en 4 wordt nagegaan in welke mate de onderzoeksvragen kunnen worden beantwoord op basis van de onderzoeksliteratuur over islamitisch en extreem-rechts radicalisme in Nederland.

De radicale islam manifesteert zich in Nederland vooral in de vorm van het salafisme. Het is ook de enige onderzochte vorm van islamitisch radicalisme in Nederland. Gewoonlijk worden drie stromingen onderscheiden, het apolitiek, het politiek, en het jihadistisch salafisme. De laatstgenoemde stroming staat een gewelddadige jihad voor, de beide andere stromingen zijn niet gewelddadig. Toch meent de AIVD dat deze twee niet gewelddadige stromingen ook een risico van radicalisering inhouden, en wel wegens hun anti-integratieve houding. De onderzoeksliteratuur biedt een ander, over het algemeen minder bedreigend beeld van deze stromingen. Maar ze biedt onvoldoende basis om de claims van de AIVD over het radicaliseringsrisico binnen het niet-gewelddadig salafisme te weerleggen.

Extreem-rechts is verdeeld, waarbij de meest scherpe scheidslijnen lopen tussen de rechts-extremistische of neonazistische formaties enerzijds en de meer gematigde formaties anderzijds. De neonazistische of rechts-extremistische formaties zijn zonder meer radicaal. Over het risico van radicalisering van gematigde extreem-rechtse formaties en activisten is weinig bekend; het is geen onderwerp van onderzoek geweest.

Vergelijking van islamitisch en extreem-rechts radicalisme

In hoofdstuk 5 worden beide vormen van radicalisme vergeleken. In het onderzoek naar de ideologieën van beide sociale bewegingen zijn twee benaderingswijzen te onderscheiden. De ene is er een van bovenaf, een beschrijving van de ideologie gebaseerd op teksten en uitspraken van autoriteiten. De andere benadering is er veeleer een van onderaf of van binnenuit, en baseert zich op interviews met actoren binnen de bewegingen. De eerste benadering – kenmerkend voor de *Monitor Racisme & Extremisme* en rapporten van de AIVD - levert de nodige kennis van de grote lijnen van de ideologie en de ontwikkeling door de tijd heen. De laatste benadering – gehanteerd in sociologische en etnografische studies – biedt een blik in de

beweging zelf, zoals kennis van de 'geleefde' ideologie en het functioneren van organisaties. De benaderingen kunnen elkaar aanvullen, maar ze kunnen ook uiteenlopende inzichten opleveren die zorgen voor een diffuus beeld van de bewegingen.

De ideologieën van extreem-rechts en van het salafisme zijn uiteraard totaal verschillend, maar op een hoger abstractieniveau zijn er overeenkomsten wat betreft de radicale elementen, zoals superioriteitsgevoelens en wantrouwen tegenover de overheid. In hun inhoudelijke kritiek zijn beide op te vatten als tegenbewegingen, die zich afzetten tegen het in Nederland breed gedragen progressieve, tolerante gedachtegoed. Beide bewegingen vormen geen eenheid, maar zijn verdeeld in stromingen. De meest radicale vormen betreffen neonazistische en jihadistisch-salafistische stromingen. Deze kenmerken zich beide doordat ze gewelddadige actie legitiem achten om hun doelen te realiseren.

Wat betreft organisatievormen verschillen de relatief gematigde vormen van beide bewegingen wezenlijk: het (a)politieke salafisme via een religieuze infrastructuur en de typische relatief gematigde extreem-rechtse formaties zijn politieke partijen. De radicale formaties van beide bewegingen – jihadistisch-salafistische en rechts-extremistische – vertonen meer overeenkomsten, doordat het formaties met een lage organisatiegraad zijn, vaak besloten en veelal met niet-geformaliseerd leiderschap.

Internet speelt een grote rol in beide bewegingen. Er is echter een duidelijk verschil in bereik: de salafistische websites trekken een breder publiek dan de extreem-rechtse webfora. Activiteiten en extreme gedragingen van beide bewegingen verschillen in sterke mate. Er is een kleine overlap: beide gaan zich te buiten aan haatzaaiende en discriminerende uitlatingen, onder meer op webfora. Gewelddadigheid is met name een kenmerk van neonazistische jongeren-netwerken. Veel minder zicht is er op de extreme gedragingen van jihadistische salafisten, uitgezonderd de meest ernstige: (voorbereidingen voor) extremistische acties, zoals aanslagen. Er is in beide gevallen weinig bekend over hoe groepen tot extreem gedrag overgaan; dit is een onderwerp dat over het algemeen weinig aandacht krijgt in de literatuur over radicalisering.

Beide bewegingen zijn in Nederland 'besmet' en dat is mede een reden waarom weinig bekend is over de precieze omvang van de harde kern van activisten en het aantal formaties. De meest radicale formaties onttrekken zich nog veel sterker aan het oog van de buitenwereld. Er zijn wel schattingen van de AIVD en de *Monitor Racisme & Extremisme* over de omvang van de aanhang en de harde kern.

De kenmerken van degenen die worden aangetrokken door beide bewegingen, en vooral door de meer radicale stromingen, vertonen veel overeenkomsten: vooral jongeren zijn actief in de meer radicale netwerken, met een oververtegenwoordiging van jongens bij extreem-rechts. Opvallend is verder dat vooral Marokkaans-Nederlandse jongeren goed vertegenwoordigd zijn binnen het salafisme.

Het salafisme is een religie en in deze zin is ze meer ingebed in de samenleving – door een religieuze infrastructuur – dan extreem-rechts. Extreem-rechts heeft wel banden met de bepaalde subculturen. Isolement is een kenmerk van beide bewegingen, veroorzaakt zowel door uitsluiting en stigmatisering vanuit de bredere samenleving, als door de compromisloosheid van beide bewegingen zelf. Met name de meest radicalen in beide bewegingen, de neonazi's en de jihadistische salafisten, lijken zich volledig te richten op de eigen subcultuur en de normen en waarden die hierbinnen gangbaar zijn.

De individuele en maatschappelijke factoren die voorwaarden vormen voor radicalisering krijgen vooral aandacht in de sociaal-psychologische literatuur over radicalisme en terrorisme en in onderzoekspublicaties gebaseerd op data bases met informatie over jihadistische terroristen in Europa of op mondiaal niveau. Resultaten van sociaal-psychologische studies wijzen op overeenkomsten in de factoren die een rol spelen bij de vatbaarheid voor radicalisering binnen beide radicale bewegingen. Deze krijgen niet alleen aandacht in sociaal-psychologisch onderzoek onder jongeren, maar ook in lokaal onderzoek naar polarisatie en radicalisering. Beide vormen van radicalisering worden gevoed door gevoelens van bedreiging van de groep en door ervaringen met uitsluiting en discriminatie. Stigmatisering en het gevoel in een positieve identiteit te worden bedreigd komen voor bij jongeren in beide bewegingen. Een groot verschil is dat dit pas gaat spelen bij extreem-rechtse jongeren nadat ze zich openlijk gaan associëren met de extreem-rechtse beweging, terwijl de tweede en derde generatie migranten met een islamitische achtergrond altijd al te maken hebben met negatieve beeldvorming vanwege hun herkomst en hun islamitische achtergrond.

De wijze waarop mensen – en met name jongeren, want tot deze groep beperkt het meeste onderzoek zich – in contact komen met beide vormen van radicalisme vertoont veel overeenkomsten. Jongeren zoeken vaak uit zichzelf contact, vormen zelf een netwerk of komen ermee in contact via relaties of media-aandacht. Bij beide bewegingen vindt het eerste contact vaak plaats door netwerken van vrienden en verwanten. De kans op contact is groot op bepaalde locaties, zoals een aantal webfora. Salafistische sites bereiken een breder

publiek dan extreem-rechtse, wat de eerstgenoemde een voordeel geeft bij werving van aanhang in het algemeen. Het salafisme heeft verder als 'voordeel' dat het een religie is met een infrastructuur. Dit voordeel geldt nog steeds voor het salafisme in het algemeen, maar lijkt niet langer op te gaan voor jihadisten. Voorheen vonden jihadisten elkaar vaak bij moskeeën, maar tegenwoordig worden ze daar geweerd. Voor extreem-rechts speelt de extreem-rechtse muzieksubcultuur een rol.

De motieven om zich aan te sluiten bij extreem-rechtse of salafistische formaties zijn divers. Processen die spelen bij de vorming van sociale identiteiten zijn van belang voor het begrijpen van de aantrekkingskracht van radicale bewegingen op jongeren. Daarnaast spelen politiek-ideologische overwegingen (bestrijden van ervaren onrecht) en het zoeken naar een 'warm nest' (dat radicale groepjes kunnen bieden) een rol. Bij de zeer radicale en gewelddadige organisaties spelen ook ander motieven, zoals de zucht naar avontuur en de aantrekkingskracht van het gewelddadige imago van de formatie.

Hoe processen van radicalisering verlopen is weinig onderzocht, zeker met betrekking tot extreem-rechts. Inzicht in radicalisering is niet eenvoudig te verwerven, omdat het een langdurig en complex proces betreft, dat per individu en per groep een verschillend verloop kan hebben. Adequate modellen van radicalisering zijn er niet. Wel kunnen fasen in de groepsocialisatie binnen een formatie worden onderscheiden, bijvoorbeeld de socialisatiefase waarin de ideologische vorming plaatsvindt. Pas hierna kan mogelijk radicalisering optreden. Hierbij spelen allerlei factoren en omstandigheden een rol, zoals groepsdynamiek, leiderschap en organisatiekenmerken, ideologie en de vorming van sociale identiteiten. Omdat het bij zowel jihadisten als neonazi's vaak om kleine, weinig georganiseerde netwerken gaat, lijken tussen deze beide naast de verschillen ook overeenkomsten te bestaan in de mechanismen die radicalisering kunnen bevorderen in een dergelijk besloten en vaak geïsoleerd groepje met radicale, afwijkende opvattingen.

Aanknopingspunten voor beleidsrelevante aanbevelingen

Een belangrijk aanknopingspunt voor beleid is de bevinding dat veel mensen die gesocialiseerd en langdurig actief zijn in een radicale beweging en subcultuur, deze moeilijk kunnen verlaten. Daarom kan veel gewonnen worden met preventief beleid, dat zich richt op vooral de beginfase van radicalisering. Omdat het vaak schoolgaande jongeren betreft die nog thuis wonen, kunnen leerkrachten, jongerenwerkers en ouders een belangrijke rol spelen bij preventie.

Een toenemend maatschappelijk isolement is een kenmerk van radicalisering. Het is een proces van geleidelijke verwijdering of afkering van de samenleving. Bestrijding van radicalisering kan dit isolement versterken. Dit kan radicalisering in de hand werken, ook bij personen die nog in de beginfase van radicalisering zitten en bij meelopers. Beleid om radicale groepen te isoleren kan zodoende mogelijk radicalisering bevorderen.

De radicale ideologieën bieden een kritisch perspectief op de samenleving en in die zin geven de personen in kwestie juist blijk van een zekere betrokkenheid bij de samenleving. Dit biedt aanknopingspunten om in discussie te gaan, vooral met jongeren die zich in een vroeg stadium van radicalisering bevinden.

Kennislacunes en vervolgonderzoek

Het literatuuronderzoek is op vele kennislacunes gestuit. Met name de kennis van de extremistische formaties binnen beide bewegingen en van processen van radicalisering is beperkt. Extreem-rechts radicalisme in het algemeen lijkt nauwelijks nog een onderwerp van onderzoek in Nederland. Ook is weinig bekend over het verloop van processen van radicalisering in radicale groepjes.

Ter opvulling van de kennislacunes wordt een zestal onderzoekslijnen uitgewerkt. Het betreft vervolgonderzoek naar actuele ontwikkelingen en grensgevallen, de relatie tussen levensfasen en radicalisering, de rol van ouders als opvoeders, de samenhang van radicalisering met andere jongerenproblemen, de rol van internet bij radicalisering, en een aantal vormen van vergelijkend onderzoek.